

Dalia Mukhtar-Landgren, Sofie Tornhill och Terese Anving

Att sörja för de sina

Familjens reglering och skörhet

»Familjeliv kan finnas och några kan bli gamla och ännu inte döda och någon kan minnas något av något sådant«, skriver den amerikanska författaren Gertrude Stein i den flödande betraktelse över familjens väsen som avslutar detta nummer av *Fronesis*. Förflutenhet, framtid och generationer binds samman av minnen som därmed kommer att avgränsa och konstruera familjen i tid och rum. Vad som utgör en familj är i högsta grad en social, politisk och normativ fråga. I det här numret vill vi undersöka organiseringen och »görandet« av familj; hur familjeideal och familjepraktiker möjliggörs politiskt och hur de också möjliggör en viss socioekonomisk ordning. I tre tema-

tiska avsnitt behandlas olika aspekter av dessa frågor: den politiska styrningen av familjen och dess historiska framväxt; konsekvenserna av nyliberala och konservativa strömningar; samt relationer, omsorg och samvaro i former som inte rymms i eller som skapar alternativ till ett kapitalistiskt ideal om reproduktiv tvåsamhet.

Familjen som funktion och institution

Familjen har historiskt sett fyllt olika funktioner i samhället: dels har den bildat normer och förmedlat värderingar, dels har den bildat en enhet för reproduktion, försörjning och omsorg

om sina medlemmar.¹ Familjens reproductiva funktion har ansetts central för nationalstatens fortlevnad, konkretiserad i en tydlig rolluppdelning mellan den vårdande och närande modern och den försörjande och försvarande fadern.² Familjen har konstituerats och idealiserats som en källa till trygghet och kärlek, men har samtidigt utgjort den mest otrygga platsen för många barn och kvinnor. Statens påtagna rätt att värna och maximera sin befolkning har i sin tur tagit sig olika uttryck – från steriliseringar av förment olämpliga blivande föräldrar (där tvångssterilisering av transpersoner i Sverige blev olagligt så sent som 2013) till uppmuntran av slavars reproduktion för att säkerställa tillgången i en tid då den internationella slavhandeln försvårades (se Angela Davis text i detta nummer). Genom en rad olika åtgärder har också staten uppmuntrat barnafödande, olika kombinationer mellan lönearbete och omsorgsarbete (se Åsa Lundqvists och Helene Brodins texter) och barnavård för att maximera den framväxande befolkningen (se Helena Hörnfeldts text).

Kritiken mot det normerande kärnfamiljsidealet har varit så omfattande, inte minst bland feministiska aktivister och teoretiker, att vi kan föräntas tro att kärnfamiljsidealet är på reträtt. På

ett övergripande plan tycks så inte vara fallet. Däremot tar sig dess normer mycket olika uttryck och får olika konsekvenser beroende på sammanhang. Inom EU förs till exempel i dag omfattande diskussioner om möjligheterna att öka barnafödandet, samtidigt som reproductiva rättigheter för personer utanför den heterosexuella parrelationen ständigt är ifrågasatta. Kärnfamiljen beskrivs också som viktig att värna i migrationsrätten, men samtidigt kringskärs flyktingars möjligheter till familjeåterföreningar. Det senare exemplet visar åskådligt hur statens förhållningsätt till familjen skiljer sig åt beroende på familjens ursprung.

Men det är inte bara ursprung som blir avgörande, utan även normer om familjers sammansättning. Melissa Autumn White analyserar i detta nummer hur migrationsrätten påverkar hbtq-familjers utsikter att erkännas som just familjer och att leva tillsammans. Människor möter styrningen på olika sätt, och individer i dessa relationer ser sig tvungna att uttrycka sina känslor och dokumentera sin kärlekshistoria på ett sätt som överensstämmer med dominerande heteronormer. Den problematiken ter sig relevant även i ett svenskt sammanhang och kan generaliseras till andra än samkönade familjers situation

1. Se Linda Lane, Andrea Spehar och Helena Johansson, »Familj och familjepolitik i Europa«, i Linda Berg och Andrea Spehar (red.), *EU och välfärdens Europa. Familj, arbetsmarknad, migration* (2011), s. 98–156.

2. Se Malin Ekerstedt (red.), *Folk, familj och fosterland. Nationalismens konsekvenser för jämställdhet* (2014), s. 4.

i migrationsprocessen. Att migrationsprocessens betydelse för familjerelationer sällan upphör med uppehållstillståndet illustreras i det här numrets samtal mellan Somar Al Naher, Ihsan Kellecioglu och Bilan Osman, som reflekterar över migrationens mer långsiktiga uttryck och levda erfarenheter hos föräldrar och barn.

Reproduktion styrs även av välfärdsstatens organisering av förhållandet mellan arbete och omsorg, och här finns det delvis motstridiga intressen inom de europeiska länderna: Å ena sidan framhävs behovet av att organisera dessa relationer så att kvinnor arbetar såväl som föder (och tar hand om) barn, men å andra sidan är stödet fortfarande starkt för en mer konservativ familjmodell.

En västerländsk tradition är omsorg knutet till vad Martha Fineman kallar »den sexuella familjen«. I en intervju i det här numret beskriver hon hur den institutionella organiseringen av omsorgsrelationer systematiskt sätter den sexuella relationen i fokus. Konsekvensen blir att omsorg organiseras och institutionaliseras inom ramen för tvåsamhetsrelationer. I praktiken finns en rad socialdemokratiska, konservativa och liberala modeller för detta. Omsorgen om barn och äldre kan regleras

inom familjen, med eller utan bidrag (motsvarande vårdnadsbidrag). Den kan skötas av den offentliga sektorn (förskola och äldreomsorg) eller av den privata sektorn, från privata förskolor till barnflickor. Delar av omsorgsarbetet kan också utföras av välgörenhetsorganisationer, såsom kyrkor och frivilligorganisationer.³

I Norden har dessa relationer organiserats inom den offentliga sektorn, men här ser vi en förskjutning mot en mer liberal modell, en fråga som diskuteras av bland andra Åsa Lundqvist och Helene Brodin i detta nummer. I den liberala modellen, som återfinns i exempelvis Storbritannien och USA (se Esther Dermotts respektive Nancy Frasers och Linda Gordons texter) innebär det hyllade »oberoendet« från staten i praktiken att det är familjen, i regel modern, eller marknaden som tillhandahåller omsorg. Denna utveckling har bland annat inneburit framväxten av så kallade »globala omsorgskedjor«, där migrerade kvinnor tar hand om västerländska medel- och överklassbarn, medan deras egna barn tas om hand av en annan kvinna i hemlandet.⁴

I dag står de nordiska länderna inte utanför dessa globala omsorgsrelationer, utan förekomsten av till exempel au pairer (ofta med mycket osäkra

3. Lane, Spehar och Johansson, »Familj och familjepolitik i Europa« (2011).

4. Se till exempel Bridget Anderson, *Doing the Dirty work? The Global Politics of Domestic Labour* (2000); Barbara Ehrenreich och Arlie Russell Hochschild (red.), *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy* (2002); Helma Lutz, *The new maids. Transnational women and the care economy* (2011).

arbets- och migrationsvillkor) tycks öka.⁵ I Sverige kan ökningen inte minst hänföras till införandet av rutavdraget 2007. Försvvararna av dessa tjänster har framhållit att de underlättar det så kallade livspusslet och möjliggör kvinnors karriärer.⁶ Samtidigt har de inneburit att andra ojämlikhetsrelationer förstärkts, främst då mellan en svensk medelklass och en invandrad arbetarklass.⁷

Parallellt med en nyliberal våg upplever en rad konservativa och nationalistiska tankemönster kring familjen en renässans. I en motion till riksdagen 2014 beskriver Sverigedemokraterna sig som »Sveriges mest familjevänliga parti«. I förslagen återfinns bland annat att dubbla vårdnadsbidraget, att slopa de så kallade pappamånaderna, att avskaffa jämställdhetsbonusen och att öka rätten till deltidarbete.⁸ Partiet ansluter sig därmed till den familjepolitiska syn som återfinns hos andra nationalistiska partier, men även till det framväxande stödet för en konservativ och nationalistisk familjepolitik i Europa. De nyliberala

och konservativa idealen kan tyckas motsägelsefulla, men de lever ofta i symbios. I numret illustreras detta med ett nedslag i Spanien, där Silvia López och Raquel Platero visar hur en nyliberal åtstramningspolitik motiveras med värnandet om valfrihet och en retorik om kvinnors rätt att välja att vara hemma med sina barn och deras rätt att bli mödrar, det vill säga att inte göra abort.

I och med denna dubbla förskjutning mot konservatism och nyliberalism förändras också familjens roll i samhället. Framför allt i sin kärnfamiljstappning är familjen ett privilegierat subjekt som alla partier säger vilja sig värna om, samtidigt som dess faktiska förutsättningar undergrävs när välfärden monteras ner och arbetsmarknaden blir alltmer prekär. Medelklassfamiljen är en omhuldad grupp, men samtidigt ser vi en övergripande förskjutning från en betoning av familjens *ekonomiska förutsättningar* till ett ifrågasättande av dess moraliska kompass. Kärnfamiljen (framför allt modern) har setts som

5. Se till exempel Mariya Bikova, »The Snake in the Grass of Gender Equality. Au-Pairing in Women-Friendly Norway«, och Helle Stenum, »Au-Pair Migration and New Inequalities. The Transnational Production of Corruption«, båda i Lise Widding Isaksen (red.), *Global Care Work. Gender and Migration in Nordic Societies* (2010), s. 49–68 respektive 23–48.

6. Se Elin Kvist och Elin Peterson, »What has gender equality got to do with it? An analysis of policy debates surrounding domestic services in the welfare states of Spain and Sweden«, i *Nora* volym 18, nr 3 (2010), s. 185–203.

7. Anna Gavanoas, *Who Cleans the Welfare State? Migration, Informalization, Social Exclusion and Domestic Services in Stockholm* (2010); Stenum, »Au-Pair Migration and New Inequalities« (2010).

8. »Sverigedemokraternas familjepolitik«, Motion till riksdagen 2014/15:2495 av Linus Bylund med flera (SD).

kulturellt och moraliskt ansvarig för nationens fortbestånd, och i dag är familjen tydlig normbärare i retoriska figurer som »var är föräldrarna?!« i fall av sociala oroligheter såväl som i ökad kravretorik kring allt från sjunkande skolresultat till ungdomsbrottslighet. Som Esther Dermott påpekar i sin text blir lösningen då inte ekonomisk omfördelning, utan »kärlek till barnen« och »god uppfostran«. Men återgången till familjen som moraliskt problem och moralisk lösning avspeglas också i en bredare nyliberal utveckling inom ramen för välfärdens omstrukturering, där »goda« föräldrar väljer »rätt skola« och bostadsområde åt sina barn och köper läxhjälp för att underlätta skolarbetet.⁹ När bostadsbristen ökar bland unga förväntas föräldrarna ta ansvar för deras sociala mobilitet genom att köpa bostadsrätter och möjliggöra bostadskarriärer. Sammantaget innebär det här en individualisering av strukturella problem, som innebär att effekterna av ökande sociala klyftor kan förbises.

Familjen som tragedi och utopi

Familjen och äktenskapet är en av 1900-talets stora tragedier, menar Martha Fineman. En tragedi för dem, i synnerhet kvinnor, som axlat ansvaret då angelägenheter som skulle kunna ses som samhällseliga och gemensamma

privatiseras, och en tragedi för samhället i stort. En samhällsordning som institutionaliserar och privilegierar den tvåsamma heterosexuella relationen, helt i linje med nyliberalismens individualism, omöjliggör ett samhälle byggt på kollektiv utvidgad omsorg. I det här numret vill vi också utforska radikala visioner om familjen. Normruckandet kan förstås ta sig olika uttryck beroende på vilken nivå vi lägger diskussionen och kampen på, individens eller samhällets, och beroende på ställning i förhållande till sociala privilegier och maktordningar. Medan vita, heterosexuella kvinnor ur de relativt välbesuttna klasserna kan uppleva ett inrutat liv i det privata som förtryckande och kantat av dränerande repetitivt arbete, har svarta feminister beskrivit familjen och hemmet som den enda platsen för mänsklighet och meningsfullt arbete i ett förkrossande brutalt samhälle (se Angela Davis text). Medan en frigörelse från kärnfamiljen blir en revolt mot samhällets normer för somliga, gäller motsatsen för andra. Att få sina känslomässiga bindningar sanktionerade är inte bara en fråga om symboliskt erkännande, utan också en i högsta grad materiell fråga, ibland på liv och död.

Å ena sidan tycks föreställningar om familjen och familjens villkor ha förändrats väsentligt under senare år. Landvinningar inom den reproduktionsteknologiska forskningen i kombination

9. Se Maja Lilja, *Det bästa för mitt barn. Nyblivna mödrar i den delade staden* (2015).

med ändrad lagstiftning och politik har gjort det möjligt för fler grupper att bli föräldrar. Allt fler länder har legaliserat samkönade äktenskap, även om det i vissa fall skett under högljudda protester. Familjeidealens utvidgning är i mångt och mycket frukten av en hård kamp som inte ska förloras. Å andra sidan kan det finnas anledning att fråga sig varför så många aktörer, från stater till turistorter och företag, ser det som viktigt att framställa sig som inkluderande och homovänliga. Om man inte vill besvara frågan med hänvisning till kapitalismens förmåga att slå mynt av det mesta (»rosa pengar«), kan det ses som ett utslag av det upplevda behovet att visa på sin toleranta grundinställning i en tid av växande ojämlikhet och hat mot vissa grupper.¹⁰ Så kan till exempel homosexuellas rättigheter bli ett slagträ i attacken mot muslimer eller invandrare, som tillskrivs homofobi och bakåtsträvande traditioner.

Utvecklingen på det familjepolitiska och det reproduktiva området visar att politiska segrar inte är vunna en gång för alla och att öppningar på ett område kan vara resultatet av en ohelig allians av tillfälliga intressen. Inskränkningar i aborträtten har skett i en rad länder runtom i världen, och de konservativa krafter som står upp för »traditionella« familjekonstellationer och könsnormer är på frammarsch. I ett sådant landskap krävs inte bara försvar för tidi-

gare tillkämpade rättigheter, utan också förskjutning av det möjligas gränser. Vad finns det för visioner som går utanpå inkludering av tidigare uteslutna grupper och konstellationer i en sanktionerad familjemodell? Det finns en rad historiska exempel på omstöpande intentioner, vilket Shabane Barot beskriver i sin text om den kommunistiska politikern och författaren Aleksandra Kollontaj. Men vänsterns samtida familjepolitik tycks främst kretsa kring vikten av allas inkludering, jämställdhet och förutsättning att göra »både och«; jämställdhet i hemmet och i arbetslivet ska främjas genom exempelvis delad föräldraförsäkring. Politiska visioner om ett samhälle byggt på andra band och relationer för en mer undanskymd tillvaro. Om familjen som den till största delen ser ut i dag är tätt knuten till en ekonomisk och politisk ordning som vänsterpolitiska projekt motsätter sig, vore vi inte betjänta av mer trixande på det området?

På sätt och vis skulle vi kunna säga att det är idén om familjen, snarare än den faktiska familjen, som är den stora tragedin. I verkligheten riktas moraliska pekpinna mot dem som inte lever upp till normen för en lyckad familj, medan andra förvägras etiketten eller splittras. En radikal familjevision kan inte enbart bestå i att ta upp de grupper som tidigare varit utestängda eller att vägra uppfylla reproduktionsdiktatet.

10. Jasbir Puhar skriver om »homonationalism« i *Terrorist assemblages* (2007).

Nina Power frågar sig i sin text hur valet att inte »reproducera« (oss och därmed kapitalismen) samtidigt ska kunna bli till en vägran att offra omsorgen om andra. I Jack Halberstams text är det bilden av kärnfamiljen som förblindar oss, eller som får oss att se den även där den inte finns. I filmen *Pingvinresan* leder till exempel narrativet, på tvärs med fotot, tittaren att se små heroiska par som trotsar alla vedermodor för att kunna fortplanta sig, medan de pingviner som misslyckas med att iscensätta »den kapitalistiska heteroreproduktiva familjen« avundsjukt ser på. Att bara ett

fåtal av paren har barn, att inte alla är »heterosexuella« och att alla de vuxna pingvinerna med sin kroppsvärme och omsorg gör reproduktionen på isvidderna möjlig – detta kan filmen med sin beskurna blick inte fånga. Den ideologi som vill få oss att läsa pingvinernas liv som strävsam heterosexuell monogami kan kanske också förleda oss att tro att organiseringen av våra intima och känslomässiga liv är mer homogen än den är. För nog finns det många sätt att sörja för livets skörhet, som också skulle kunna omsättas i bärande politiska värden och projekt.